

KIMMO KATAJALA

Väkivalta tekojen takana

Kimmo Katajala arvioi Olli Matikaisen väitöskirjan, joka käsittelee väkivaltaan suhtautumista 1500- ja 1600-luvun paikallisyhteisöissä. Katajalan mukaan Matikainen jatkaa eteenpäin siitä, mihin historialliseen antropologiaan suuntautunut tutkimus 1990-luvun alkupuolella juuttui.

■ ”Leivästä vai uskosta” otsikoi Olli Matikainen väitöskirjansa¹ ensimmäisen alaluvun, joka kuvaa isän ja pojan 1660-luvulla käymää riitaa sotien alkuperästä. Isä väitti sotien syntyvän ”leivästä”, mutta pojan mielestä ne versoivat ”uskosta”. Riitaa selvitettiin sysmäläisessä pirtissä lopulta väkivalan keinoin: kolhittiin toista olutkannulla päähän, oltiin tukkanuottasilla, painittiin, lyötiin nyrkeillä ja lopuksi riitaan osallistumaton kyläläinen sai osakseen kuolettavan puukoniskun.

Vertauskohta on mainio. Historiantutkijat ovat kiistelleet siitä, onko ”aine” vai ”henki” historiallisen tapahtumisen perimmäinen selittäjä. Muutoksia selitettiin pitkään ulkopuolisten vaikutteiden tai aatevirtausten avulla. Kun osa historiantutkijoista omaksui 1960- ja 1970-luvulla yhteiskuntatieteistä tavan tarkastella historiallisia ilmiöitä taloudellisiin muutoksiin perustuneiden kausaalisuhteiden kautta, ei välittävää näkemystä ”hengen” ja ”aineen” kannattajien

välille löytynyt. Joskus sanasota on ollut niin kiivasta, että haavoja on nuoltu pitkään historiantutkimuksen pirtin nurkissa

Selittämisestä ymmärtämiseen

Taloudellisiin rakenteisiin perustuva selittämistapa on vakiinnuttanut paikkansa sosiaalishistoriallisen tutkimuksen valtavirtana ja se on ulotettu niin tapahtumahistorian kuin arvomaailmankin muutosten selittämiseen. Näin historiallisen muutoksen dynamiikkaa etsitään tutkittavasta ilmiöstä itseltään, ei sen ulkopuolelta tulleista vaikutteista. Historiantutkijoiden katse kääntyi yhteisöihin ja 1980-luvulta lähtien myös muiden tieteenalojen harjoittamaan yhteisötutkimukseen, niiden lähestymistapoihin ja menetelmiin. Pian alettiin kirjoittaa historiallisesta antropologiasta, jossa huomio kiinnitettiin tutkittavien yhteisöjen sisäisiin toimintatapoihin, uskomuksiin ja maailmankuvaan liittyviin kysymyksiin.

Päästäkseen porautumaan menneisyyden ihmisen ajattelutapoihin, lainasi historialliseksi antropologiaksi kutsuttu tutkimusuunta paljon analyysivälineitä kirjallisuus- ja kielitieteestä. Talouspohjaisen kausaaliselittämisen kritiikkinä esitettiin, ettei ihmisen reagoi taloudellissosiaalisiin muutoksiin suoraan, vaan hänen toimintansa lähdekohtia on arvioitava sosiaalisesti järjestyneen havaintomaailman kautta luotujen yhteisöllisten ajattelun mallien läpi. Selittämisen rinnalle oli tuotava tutkimuskohteen ymmärtäminen, menneisyyden ihmisen kulttuurisidonnaiset tavat jäsentää häntä ympäröinyttä maailmaa. Historiallisen antropologian omaksuma lähestymistapa ei edellytä taloudellisista ilmiöistä ponnistavien

selitysten kieltämistä, mutta se osoittaa kausaaliselittämisen riittämättömyyden tarkasteltavan ilmiön kokonaisvaltaiselle ymmärtämiselle.

Olli Matikaisen väitöskirja yhteisön ja väkivallan suhteesta 1500- ja 1600-luvun Suomessa iskeytyy keskelle tätä probleema- kenttää. Matikainen asettaa tehtäväkseen tutkia väkivallan ja yhteisön vuorovaikutus- suhteen historiallista muutosta. Tutkimuk- sen keskiössä ovat uuden ajan alun talon- poikaisyhteisössä väkivaltaan liittyneet mo- raalikäsitykset, erityisesti se, milloin fyysisten voimakeinojen käyttö määriteltiin hy- väksyttäväksi tai tuomittavaksi. Kun väki- vallan esiintyminen 1500-luvulla näyttää jo aiempien tutkimusten valossa poikkeavan 1600-luvusta, Matikainen selvittelee myös sitä, kuinka muutokset yhteisön suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan vaikuttivat ruo- honjuuritusella väkivallan käyttöön ja siihen suhtautumiseen. Tutkimuksen lähdeaineis- to on kerätty Itä-Suomesta: Viipurin läänistä, Käkisalmen läänistä ja Hollolan kihla- kunnasta. Päälähteinä ovat sakkoluettelot ja tuomiokirjat.

Kuinka talonpoikaisyhteisö rauhoittui?

Väkivalta on ja oli rikos ja tästä näkökul- masta Olli Matikaisen tutkimus liittyy vii- me vuosikymmenen aikana vahvistuneeseen rikollisuuden historiaksi eli historial- liseksi kriminologiaksi kutsuttuun tutkimus- alaan. Historiallisen kriminologian uranuurtaja Suomessa on ollut Heikki Ylikangas, joka julkaisi jo vuonna 1971 laajan artikke- linsa ”Väkivaltarikosten motivaatiopohja 1500-luvulla Suomessa”. Siinä sakkoluette- loista kerätyn aineiston kvantitatiivinen tar- kastelu yhdistyy esimerkkitapausten avulla tapahtuvaan päättelyyn ja havainnollistami- seen. Tämä tutkimusote on ollut sittemmin vallitseva historiallisen kriminologian alal- ta Suomessa tehdyissä tutkimuksissa. Tilas- toivan kvantifioinnin ja yksittäistapauksia analyysoivan kvalitatiivisen otteen välinen suhde esittämisessä ja johtopäätösten teos- sa on tosin vaihdellut eri tutkimusten välil- lä. Keskeinen analyysiväline on kuitenkin ollut oikeuteen päätyneiden tapausten saat-

taminen numeeriseen muotoon jaottelemal- la ne ns. rikosrakenteen mukaisiin ryhmiin.

Matikainen väistää kvantitatiivisiin poh- ja-aineistoihin tukeutuvan tutkimustavan valtavrann. Vaikka väitöskirjan tutkimus- osuus alkaakin muutaman sivun pituisella sakkoluetteloista ja tuomiokirjoista poimit- tujen oikeustapausten rikosrakennetyypittel- yllä, on osuuden tehtävänä ainoastaan osoittaa väkivallan ”paikka” uuden ajan alun talonpoikaisyhteisön maailmassa ja yhtenä rikoksena muiden rikokseksi katsot- tujen tekojen joukossa. Tutkimuksen loput parisataa sivua on omistettu käräjäaineistos- ta poimitujen tapausten analysoinnille, 1500- ja 1600-luvun talonpoikaisyhteisöis- sä esiintyneen väkivallan ”mielen” etsin- nälle.

Suomalaisista tutkimuksista Matikaisen lähestymistapa on eniten velkaa Pentti Ren- vallon klassikoksi nousseelle teokselle *Suo- malainen 1500-luvun ihminen oikeuskat- somustensa valossa* (1949). Matikainen nä- kee Renvallon 1500-luvun ihmistä kuvaavan teoksen merkittävänä kokeiluna, jossa histo- riantutkimuksen lähdeaineiston tulok- set yhdistetään muiden ihmistieteiden lähes- tymistapoihin. Renvallilta Matikainen nos- taa ohjenuorakseen rakennehistoriallisen lähestymistavan, mutta samalla hän koros- taa, ettei menneisyyden ihmisen päättelyä ja asioille antamia merkityksiä tule tulkita Renvallin hahmopsykologiasta omaksumalla tavalla merkkeinä ennakkoon oletetusta ih- mismielen kehitystasosta.

Avatessaan käräjäpöytäkirjoista esiin nos- tamiaan esimerkkejä Matikainen käyttää hyväkseen yksilöön keskittyvän psykolo- gian ja yhteisöjä tutkivan sisäisestäikin moni- tieteisen kulttuuriantropologian työkalu- ja, mutta hän ei myöskään hylkää Heikki Ylikankaan väkivaltatutkimusten talouden muutoksiin perustuvaa selitystapaa. Monien aikalaisesimerkkien avulla Matikainen aset- tuu tukemaan Ylikankaan tutkimuksissa läpi vuosikymmenten kulkenutta selitystä jon- ka mukaan tilus- ja kylärajojen selkiytymi-

1. Olli Matikainen: Verenperijät. Väkivalta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500–1600-luvulla. Bibliotheca Historica 78. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2002. 238 s.

nen vähensi 1600-luvun kuluessa suomalaisen yhteiskunnan väkivaltaisuutta. Rajariidat olivat yksi tärkeimmistä väkivallantekojen konteksteista vielä 1600-luvun ensipuoliskolla.

Jos väkivallan määrän vähenemisellä 1600-luvun yhteiskunnassa on perustansa maanhallinnassa tapahtuneissa muutoksissa, seuraa tästä johtopäätöksestä ongelmia selityksille, joiden mukaan yhteiskunnan rauhoittuminen alkoi sen yläkerroksista, joista käsin uudet entistä ”sivilisoidummat” käyttäytymisen mallit olisivat laskeutuneet alempien kansankerrosten pariin. Matikainen teroittaaakin, että Norbert Eliasın kuuluu hypoteesi sivilisaatioprosessista lähtee liikkeelle taloudellisen-sosiaalisten muutosten vaikutuksesta ihmisten tapaan ilmaista aggressiotaan. Eliasın keskeinen ajatus oli, että valtion ylipaikallisten ja paikallisten rakenteiden sekä keskitetyn väkivaltamonopolin muodostumisella oli pitkällä tähtäimellä olennainen vaikutus ihmisten kykyyn säädellä tunteitaan ja käyttäytymistään.

Matikaisen tutkimuksessa tarkastellaan, kuinka lainkäytön ja sitä tukeneen pakkovallan ulottuminen talonpoikaisyhteisöön muutti yhteisön suhdetta väkivaltaan ja sen omia mahdollisuuksia ja keinoja säädellä väkivallan määrää yhteisön sisällä. Vertauskohdan omalle tutkimusotteelleen Matikainen hakee hollantilaiselta mafiatutkijalta Anton Blokilta ja hänen tavastaan tarkastella väkivaltaa kulttuurisena ilmiönä.

Sanat, teot ja todellisuus

Matikainen etsii vastauksia kysymyksiinsä poimimalla tuomiokirjoista esimerkkejä toistuneista väkivaltatilanteisiin liittyneistä käytöksen- ja puheen muodoista. Jälleen hän jatkaa eteenpäin siitä, mihin antropologisesti suuntautunut historiantutkimus 1990-luvulla jäi. Humanistinen tutkimus kiinnostui 1990-luvulla uudella tavalla kielestä, puheesta ja teksteistä. Diskurssista tuli kirjallisuustieteen, kulttuurintutkimuksen ja historiantutkimuksen muotisana. Tutkijat halusivat nähdä puheen tai tekstin tuottajan välittömien intentioiden taakse, etsiä sanoin tai käytöksellä välitettyjen viestien näkymättömät ja osin tiedostamattomat yhteisölliset

merkitykset. Matikaisen analyysi on parhaimmillaan hänen selvittäessään taustoja sellaiselle toistuvalla puheelle, joka on menetettyään yhteisöllisen merkityksensä sittemmin muuttunut nykyajan ihmiselle käsittelemättömiksi. Paraatiesimerkkinä ovat puukotusten yhteydessä toistuvasti ilmoille lausutut sanat: ”Jo söi, pyövelin ruoka”. Se, mitä näin sanottaessa tarkoitettiin, toimii Matikaisen tutkimuksen yhtenä avaimena meiltä jo osin käsittelemättömäksi muuttuneen ajattelun maailmaan.

Kunnia oli uuden ajan alun ihmisen tärkein ”aineeton omaisuus”. Kunniattomaksi todettu oli epäkelvo yhteisön jäseneksi. Siksi kunniaa oltiin arkoja, sitä vaalittiin ja sen perään kysyttiin käreillä. Siksi kunniaan tai kunnian kyseenalaistamiseen liittyneet tilanteet olivat keskeisiä väkivaltaisen käytöksen konteksteja. Erityisen herkkää kunniansa perään oli aateli ja vähäisempikin herrasväki. Tuomiokirjoihin kirjatut solvaukset ja herjaukset ovatkin väkivaltatutkijan tärkeä aineisto. Pikaistuksissa tai harkiten toisen silmille heitetyt ”kelmit”, ”hurtat” ja ”huorat” saavatkin Matikaisen käsittelyssä kontekstinsa. Monet puhuttelut, kuten ”kunniallinen mies” tai ”pyhä veli”, joita näytään ainakin käräjäpöytäkirjojen mukaan käytetyn nykymittapuun mukaan uskomattomissa tilanteissa, vaikkapa toisen uhatessa sanojaa keihäällä, tulevat Matikaisen väitöskirjan lukijalle ymmärrettäviksi.

Matikaisen tuomiokirjoista poimimat kunnianloukkauksiin liittyneet tilanteet ovat totisia, sellaisia joista harvoin on selvitty mustelmitta tai haavoitta, joskus meni jonkun henkikin. Solvaamisen tarkoituksena oli, Matikaisenkin mukaan, alentavan tai suorastaan rikokseen viittaavan leiman lyöminen toiseen. On kuitenkin vaikea ajatella toisen vaimon haukkumista ”humalaperseeksi” tai kehotusta takaliston tai tamman suutelemisesta ilman huumorin, vaikkakin arkaaisen ja groteskin sellaisen, elementtiä.

Alhaisen esittäminen koomisena oli uuden ajan alun naurukulttuurille erityisen ominaista. Siksi ihmisen kehon alaosa tai eläimen takapäällä oli usein tärkeä osuus toisen solvaamisessa. Mihail Bahtinin ja Dmitri Lihatchevin tutkimukset renessanssi-

ajan huumorista osoittavat kansan naurun nykymittapuun mukaan usein raa'aksi ja arkaaiseksi. Huumoria se kuitenkin oli, yhtä kaikki. Mielestäni koomisen elementin ottaminen huomioon olisi vielä terästännyt lisää Matikaisen analyysiä kunnian ja solvausten suhteesta

Kaiken kaikkiaan Matikaisen tutkimus on kuin kiehtova matka uuteen maahan, jossa on paljon tuttua, mutta myös runsaasti uutta ja eksoottista. Matikainen on myös osaava tulkki tässä maassa, jonka kieli on nykyih-

miselle ajoittain vieras. Yleensä Matikaisen tulkinnat ovat uskottavia ja vakuuttavia, vaikka pohdinta onkin paikoin korkealentoista. Väitöskirjan kypsä suhde teoreettiseen kirjallisuuteen osoittaa tekijän laajan lukeneisuuden ilman, että sitä olisi tuotu korostetusti esiin. Muutamin kohdin tuntuu siltä, kuin tutkimuksen jäsennyksen ”punainen lanka” katoaisi, mutta tulkintojen tuoreus ja näkökulmien runsaus jaksavat hyvin kantaa lukijan teoksen loppuun saakka. ■